

Agnieszka Zamarian

Edukacja ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci : humanistyczny wymiar edukacji tanatologicznej

Studia z Teorii Wychowania 6/4 (13), 69-80

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Agnieszka Zamarian

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej
w Warszawie

Edukacja ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci. Humanistyczny wymiar edukacji tanatologicznej

Wprowadzenie – edukacja tanatologiczna w perspektywie przemian postaw wobec śmierci

Tradycyjnie edukacja tanatologiczna ujmowana jest w kategoriach przygotowania specjalistów (personelu medycznego, wolontariuszy, kapłanów) do towarzyszenia osobie umierającej i opieki paliatywnej. Takie wąskie jej rozumienie można by uznać za wystarczające w sytuacji, gdy kultura socjalizuje i inkulturuje ku śmierci, oswajając z jej nieuchronnością, przygotowując na świadome, dojrzałe jej przyjęcie.

Współcześnie jednak w kręgu zachodniej cywilizacji, a zwłaszcza w jej obszarach najsilniej zmodernizowanych i jednocześnie liberalnych pod względem religijnym, obserwuje się stopniowe zanikanie kulturowo-społecznych mechanizmów ułatwiających człowiekowi pogodzenie się ze śmiercią jako konstytutywnym elementem życia. Coraz powszechniej śmierć postrzegana jest jako nieakceptowany element rzeczywistości, którego istnieniu zaprzecza się, pragnie ukryć, zapomnieć o nim lub pozbawić wszelkiego znaczenia. W efekcie dochodzi do dehumanizacji ludzkiego życia i śmierci. Istnienie okazuje się bowiem nieustanną ucieczką przed świadomością nieuchronności jego końca, śmierć zaś coraz częściej przeżywania jest w poczuciu osamotnienia i anonimowości.

Nowy, kulturowo-społeczny wzorzec odnoszenia się do śmierci, którego podstawowymi wyznacznikami są: banalizowanie śmierci i unikanie doświadczenia jej realności, przez francuskiego historyka i antropologa kultury,

Philippe Ariès, nazywany jest wzorcem śmierci odwróconej¹. Wzorzec ten wypiera stopniowo tradycyjne podejście do śmierci, dla którego typowe jest ujmowanie jej w kategoriach zjawiska naturalnego i jednocześnie znaczącego egzystencjalnie, przeciw któremu w zasadzie nie ma sensu i powodu się buntować. Taki sposób odnoszenia się do śmierci, przeciwstawny wobec wzorca śmierci odwróconej, przez Ariès określany jest mianem wzorca śmierci oswojonej².

W sytuacji, gdy przestają funkcjonować kulturowo-społeczne mechanizmy pomagające oswoić się ze śmiercią, warto zastanowić się nad nowym modelem edukacji, która byłaby w stanie kompensować pojawiające się braki w tym zakresie.

Odmienne podejście do edukacji tanatologicznej wymaga przyjęcia szerszego wobec wskazanego na wstępie, tradycyjnego sposobu jej rozumienia. Zgodnie z poszerzonym treściowo zakresem pojęcia, edukację tanatologiczną należałoby pojmować jako edukację służącą budowaniu zdolności każdego człowieka do świadomego i odpowiedzialnego przeżywania śmierci, zarówno własnej, jak i cudzej.

Zaprezentowane powyżej szerokie rozumienie edukacji tanatologicznej zakłada konieczność przededefiniowania jej celów, statusu jej podmiotów, zakresu, sposobów i obszarów realizacji, a także jej miejsca wśród nauk pedagogicznych. Próba nowego określenia tych kategorii podjęta została w pierwszej części artykułu. Wykorzystano w tym celu dostępne koncepcje i badania bezpośrednio lub pośrednio odnoszące się do edukacji tanatologicznej.

W drugiej części artykułu podjęto starania w kierunku określenia teoretycznych podstaw szeroko rozumianej edukacji tanatologicznej. Odwołując się do pojęcia paradygmatu w pedagogice, wskazano argumenty uzasadniające ujmowanie edukacji ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci w kategoriach kształcenia humanistycznego.

Nowy model edukacji tanatologicznej stanowi szczególne wyzwanie dla współczesnej pedagogiki. Zadaniem pedagogów, wychowawców, nauczycieli jest wspomaganie człowieka w dojrzałym, godnym przeżywaniu życia na wszystkich jego etapach, także w perspektywie nieuchronności jego końca. Tworząc projekty dotyczące edukacji do życia w rodzinie, do

¹ Ph. Ariès, *Człowiek i śmierć*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989, s. 41, 296, 558-595; Ph. Ariès, *Rozważania o historii śmierci*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2007, s. 16, 90-107, 247-291.

² Ph. Ariès, *Człowiek i śmierć*, dz. cyt., s. 19, 103, 293, 401; Ph. Ariès, *Rozważania o historii śmierci*, dz. cyt., s. 91, 103-113, 383-384, 596.

pracy, do obywatelstwa itp., nie wolno zapominać o projektach edukacji wspierającej w budowaniu dojrzałego nastawienia wobec śmierci. W sytuacji zanikania kulturowo-społecznych mechanizmów pomagających pogodzić się ze śmiercią, edukacja tanatologiczna zaczyna jawić się jako konieczna forma całościowego kształcenia humanum.

Edukacja tanatologiczna jako edukacja ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci

W artykule prezentowana jest rozszerzona koncepcja edukacji tanatologicznej pojmowanej jako proces kształtowania dojrzałego nastawienia wobec fenomenu śmierci. Takie jej rozumienie uzasadnione jest przemianami postaw wobec śmierci, jakie dokonują się współcześnie w kręgu zachodniej cywilizacji, w tym w Polsce³, i które związane są ze stopniowym zanikaniem mechanizmów socjalizacji i inkulturacji oswajających człowieka ze śmiercią.

Zasadniczym celem szeroko pojmowanej edukacji tanatologicznej jest przygotowanie do godnego przyjmowania śmierci zarówno w perspektywie osobowej, jak i kulturowo-społecznej. Zdaniem Anny Latawiec „wychowanie ku perspektywie śmierci” podejmować należy dla przeciwdziałania śmierci niehumanitarnej, w poczuciu osamotnienia i niezgody na swój los⁴. Przemysław Paweł Grzybowski podkreśla zarówno międzyosobowy, jak i wewnątrzosobowy wymiar edukacji tanatologicznej: „Wychowanie do [ku] śmierci, pojmowane szeroko jako wychowanie do [współ]cierpienia, [współ]chorowania i [współ]umierania, jest w istocie wychowaniem do świadomego życia i [współ]życia z tymi, którzy cierpią i być może umrą – ba, umrą na pewno, jak wszyscy, ale trudno powiedzieć, kiedy ta śmierć nastąpi”⁵. Z kolei Marcin Muszyński jako nadrzędny cel edukacji do śmierci wskazuje przywrócenie tzw. kultury umierania: „... spektrum poruszanych zagadnień będzie miało charakter interdyscyplinarny, a wyniki nieoceniony wpływ

³ W. Kuligowski, P. Zwierzchowski, *Pokażę ci, jak się umiera*, w: W. Kuligowski, P. Zwierzchowski, *Śmierć jako norma, śmierć jako skandal*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2004, s. 7-11; K. Szewczyk, *Lęk, nicosć i respirator. Wzorce śmierci w nowożytnej cywilizacji Zachodu*, w: M. Gałuszka, K. Szewczyk, *Umierać bez lęku. Wstęp do bioetyki kulturowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 1996, s. 14-62.

⁴ Por. A. Latawiec, *Za i przeciw samotności człowieka wobec śmierci*, w: J. Makselon, *Człowiek wobec śmierci. Aspekty psychologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 2005, s. 42.

⁵ P. P. Grzybowski, *Praktyczne cele i aspekty kształcenia tanatologicznego pedagogów i nauczycieli*, w: J. Binnebesel, A. Janowicz, P. Krakowiak, *Jak rozmawiać z uczniami o końcu życia i wolontariacie hospicyjnym*, Biblioteka Fundacji Hospicyjnej, Gdańsk 2009, s. 8.

na oswojenie wszelkich lęków dotyczących śmierci [śmierci wszelkiego rodzaju], lepsze zrozumienie tego zjawiska, oddemonizowanie i ponowne wprowadzenie śmierci w strumień współczesnego dyskursu”⁶.

Podmiotami tak ujętej edukacji są nie tylko pracownicy instytucji paliatywnych i religijnych, ani też sami umierający i ich bliscy, ale wszyscy ludzie, niezależnie od ich dotychczasowych doświadczeń związanych ze śmiercią. O potrzebie przełamania stereotypu, zgodnie z którym edukacja tanatologiczna potrzebna jest wyłącznie osobom bezpośrednio lub pośrednio zaangażowanym w proces umierania, pisze m.in. Grzybowski⁷, Muszyński⁸ i Kazimierz Szewczyk. Ten ostatni przekonuje, że: „Nawet z małym i zdrowym dzieckiem należy szczerze rozmawiać o śmierci, gdy pyta o nią ...”⁹.

Edukacja ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci jest edukacją permanentną, obejmuje dorosłych, młodzież i dzieci. Ma ona charakter wielowymiarowy, oparty na zintegrowanym rozwoju człowieka. Wyróżnić można następujące jej aspekty: intelektualny, dotyczący prób pogodzenia się ze śmiercią i racjonalnego jej wytłumaczenia, nadawania sensu śmierci itp.; emocjonalny, związany z rozumieniem emocji i potrzeb towarzyszących umieraniu i śmierci (własnej, osób bliskich, nieznanym); behawioralny, odnoszący się do znajomości i rozumienia jednostkowych i społecznych zachowań w perspektywie umierania, śmierci i żałoby; pragmatyczny, dotyczący spraw ekonomicznych i organizacyjnych związanych z sytuacją umierania i śmierci¹⁰. Treści rozważanej edukacji mogą więc obejmować całe spektrum zagadnień związanych z koncepcjami śmierci, przemianami kulturowymi w jej percepcji, w tym jej medykalizacją, pop-kulturową banalizacją, reakcjami emocjonalnymi czy zachowaniami podejmowanymi przez jednostki i grupy społeczne.

Podstawowym sposobem realizacji szeroko pojmowanej edukacji tanatologicznej jest rozmowa. Dotyczyć ona może szeregu zagadnień związanych ze śmiercią, określonych w treściach kształcenia. W tym celu wykorzystane być mogą rozmaite sytuacje życia rodzinnego czy szkolnego, jak np. śmierć

⁶ M. Muszyński, Śmierć jako zjawisko uniwersalne, w: E. Dubos, *Uniwersalne problemy andragogiki i gerontologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 106.

⁷ P. P. Grzybowski, *Praktyczne cele i aspekty kształcenia tanatologicznego pedagogów i nauczycieli*, dz. cyt., s. 7-8.

⁸ M. Muszyński, Śmierć jako zjawisko uniwersalne, dz. cyt., s. 107.

⁹ K. Szewczyk, *Wychować człowieka mądrego. Zarys etyki nauczycielskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 1998, s. 159.

¹⁰ A. Naumiuk, *O śmierci w procesie wychowania*, w: M. Górecki, *Prawda umierania i tajemnica śmierci*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010, s. 184.

osoby bliskiej, znaczącej, śmierć zwierzęcia, oglądanie zdjęć rodzinnych i filmów, czytanie książek, słuchanie wiadomości telewizyjnych i radiowych.

Na temat znaczenia bezpośredniej, otwartej komunikacji w procesie wprowadzania człowieka w szeroki zakres problematyki związanej z przemijaniem pisze m.in. Elisabeth Kübler-Ross¹¹, a w Polsce – Agnieszka Wysoczańska¹², Maria Kielar-Turska¹³ i Sonia Czudek-Ślęczka¹⁴. W odniesieniu do rozmów o śmierci prowadzonych z dzieckiem Claire Kebers stwierdza: „... dziecko potrzebuje tylko prawdy. [...] zaczerpnie z niej tylko to, co może zrozumieć i znieść. [...] By mówić dziecku zwyczajnie o śmierci, trzeba, by dorosły zrezygnował ze wszystkich kompromisów, na jakie szedł z rzeczywistością śmierci, własnej śmierci również”¹⁵.

Ważną rolę w zakresie realizacji nowego modelu edukacji tanatologicznej pełni środowisko rodzinne, instytucje edukacji formalnej, w tym zwłaszcza szkoła, a także Kościoły. Odnosząc się do obszaru edukacji szkolnej Bogusław Block i Bogusław Stelcer zwracają uwagę, że: „Szkoła dobrze przygotowująca do życia swoich uczniów to taka, w której programie znajdzie się miejsce na naukę radzenia sobie z radością i ze smutkiem, z tęsknotą i bólem”¹⁶.

W ramach podsumowania dotychczasowych ustaleń na temat szeroko rozumianej edukacji tanatologicznej rozważone zostanie jej miejsce wśród nauk pedagogicznych. Jako dyscyplinę naukową zajmującą się badaniem edukacji tanatologicznej wskazuje się tanatopedagogikę¹⁷. W kontekście

¹¹ E. Kübler-Ross, *Rozmowy o śmierci i umieraniu*, PAX, Warszawa 1979, s. 24.

¹² A. Wysoczańska, *Spojrzenie dziecka na zagadnienia umierania i śmierci*, w: „Przegląd Psychologiczny” 1990 nr 3, s. 593.

¹³ M. Kielar-Turska, *Poznawcza reprezentacja śmierci u dzieci i wiedza ich rodziców w tym zakresie – rola rodzinnego dyskursu*, w: H. Wrona-Polańska, *Zdrowie, stres, choroba w wymiarze psychologicznym*, Impuls, Kraków 2008, s. 324-336.

¹⁴ S. Czudek-Ślęczka, *Dlaczego dorośli unikają rozmów z dziećmi o śmierci? Kto powinien je prowadzić?*, w: Z. Rudnicki, *Ars moriendi, ars vivendi, ars educandi*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012, s. 505.

¹⁵ C. Kebers, *Jak mówić o cierpieniu i śmierci*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1994, s. 46.

¹⁶ B. Block, B. Stelcer, *Śmierć i żałoba w szkole – implikacje praktyczne*, w: J. Binnebesel, A. Janowicz, P. Krakowiak, *Jak rozmawiać z uczniami o końcu życia i wolontariacie hospicyjnym*, dz. cyt., s. 150.

¹⁷ Józef Binnebesel, który popularyzuje koncepcję tanatopedagogiki na gruncie polskiej pedagogiki, określa ją jako naukę o wychowaniu ze świadomością śmiertelności. Jest ona nauką teoretyczną i praktyczną: w zakresie teoretycznym obejmuje wieloaspektową analizę ludzkiego bytu i śmierci, w praktycznym zaś wskazać można na jej aspekt ogólny (wychowanie i kształcenie) oraz interwencyjny (pedagogika hospicyjna oraz terapia rodziny,

strukturalnym tanatopedagogika określana jest jako subdyscyplina pedagogiki specjalnej¹⁸. Takie jej umiejscowienie wskazuje na wąski sposób rozumienia edukacji tanatologicznej w kategoriach pracy opiekuńczo-wychowawczej z osobami o specjalnych potrzebach edukacyjnych (umierającymi, ich bliskimi). Tymczasem w odniesieniu do koncepcji edukacji tanatologicznej pojmowanej szeroko, kierowanej do każdego człowieka jako bytu śmiertelnego, pozostającego w relacji do innych śmiertelnych bytów, warto byłoby zastanowić się nad miejscem tanatopedagogiki w obszarze pedagogiki społecznej. Jest to bowiem subdyscyplina, która wyrosła i nadal rozwija się w ścisłym powiązaniu z potrzebami wychowania pojawiającymi się wskutek przemian cywilizacyjnych. Nastawiona jest ona na kompensowanie braków środowiska życia oraz na zapobieganie powstającym w ich wyniku zagrożeniom dla prawidłowego funkcjonowania jednostek i grup społecznych.

Edukacja ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci w perspektywie paradygmatu humanistycznego w pedagogice

Na temat możliwości używania pojęcia paradygmatu na gruncie pedagogiki wypowiada się Bogusław Milerski. Uzasadnia on stosowanie tego terminu w jego węższym znaczeniu, odnoszącym się do przyjmowanego rozumienia przedmiotu badań oraz do podstawowych przesłanek metodologiczno-teoretycznych: „W tym sensie – pisząc o paradygmacie – koncentrujemy się na pewnym wzorcu eksploracji rzeczywistości wychowawczej i leżących u jego podstaw założeniach”¹⁹. Jednocześnie opowiada się on za poszerzeniem zakresu treściowego pojęcia paradygmatu poprzez uwzględnienie praktyki oddziaływań pedagogicznych, np. konkretnej wizji edukacji szkolnej.

Podobnie jak Heinz-Hermann Krüger, Milerski wskazuje na istnienie w pedagogice trzech głównych kierunków teoretycznych, które nazywa paradygmatycznymi. Są to: pedagogika analityczno-empiryczna (o orientacji pozytywistycznej), pedagogika krytyczna (krytyczno-emancypacyjna) i pedagogika humanistyczna²⁰.

umierającego). J. Binnebesel, *Tanatopedagogika w doświadczeniu wielowymiarowości człowieka i śmierci*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 239, 251.

¹⁸ Tamże, s. 17.

¹⁹ B. Milerski, *Paradygmat humanistyczny w pedagogice*, w: J. Rutkowiak, D. Kubinowski, M. Nowak, *Edukacja. Moralność. Sfera publiczna*, Oficyna Wydawnicza Verba, Lublin 2007, s. 471.

²⁰ H.-H. Krüger, *Wprowadzenie w teorie i metody badawcze nauk o wychowaniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 15-69; B. Milerski, *Paradygmat*

Edukacja tanatologiczna rozumiana szeroko, jako edukacja ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci, wpisuje się w paradygmat humanistyczny w pedagogice. Paradygmat ten utożsamiany jest na ogół z pedagogiką kultury bądź z pedagogiką hermeneutyczną ujmowaną jako współczesna kontynuacja pedagogiki kultury²¹. Bazując na humanistycznej koncepcji człowieka jako bytu znaczącego i relacyjnego, paradygmat ten podkreśla podmiotowy i egzystencjalny wymiar kształcenia w kategoriach urzeczywistniania i rozwijania człowieczeństwa: „W ujęciu humanistycznym istotą kształcenia jest [...] kształtowanie bytu ludzkiego związane z samokształceniem, pozyskiwaniem nowych sposobów samorozumienia, odczytywaniem i uwewnętrznianiem sensów i wartości, interpretacją, komunikacją i orientacją w świecie”²².

Podstawowym zadaniem kształcenia humanistycznego jest czynienie człowieka zdolnym do rozumienia siebie i świata, do rozpoznawania i przyswajania potencjalnych sposobów istnienia. Jest to możliwe dzięki obecności innego człowieka, prezentującego w różnej formie przekazu własny sposób bycia-w-świecie. Odkrywanie możliwości egzystencjalnych dzieje się w relacji, toteż „... za źródłową podstawę procesu kształcenia musi zostać uznane nie tyle formowanie kompetencji poznawczych, kulturowych czy technicznych, ile relacja człowieka do człowieka”²³.

Zasadniczą formą relacji wspierającą w wysiłku rozumienia, a tym samym urzeczywistniania i rozwijania człowieczeństwa, jest dialog. Relacja dialogu pozwala bowiem doświadczyć własnej wolności, ale też związanej z nią odpowiedzialności i ograniczeń. Jest ona zarówno naczelną ideą kształcenia humanistycznego (kształcenie dzieje się w dialogu), jak i jego zadaniem (kształcenie winno zmierzać do kształtowania wrażliwości na obecność drugiego człowieka): „Kształcenie staje się więc nie tylko kształceniem «w» relacjach i dialogu, ale także «do» relacji i dialogu”²⁴.

Edukacja tanatologiczna, której zasadniczym celem jest budowanie zdolności człowieka do dojrzałego przyjmowania śmierci (własnej i innych), w istocie swej jest formą kształtowania bytu ludzkiego, urzeczywistniania i rozwijania człowieczeństwa na drodze zdobywania określonych doświadczeń wychowawczych w zakresie recepcji fenomenu śmierci. Doświadczenia te mają prowadzić do podjęcia wysiłku rozumienia siebie (skończoności

humanistyczny w pedagogice, dz. cyt., s. 472-473.

²¹ Tamże, s. 473-476.

²² B. Milerski, *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011, s. 10.

²³ Tamże, s. 259.

²⁴ Tamże, s. 271.

własnego bytu, dotychczasowego sposobu bycia-ku-śmierci własnej i innych) oraz świata, w którym się jest (śmiertelności innych bytów i innych możliwych sposobów bycia-ku-śmierci własnej i innych), a w konsekwencji – do swego rodzaju przemiany egzystencjalnej będącej następstwem świadomej decyzji dotyczącej sposobu życia wobec śmierci.

Edukacja tanatologiczna służy zatem pozyskiwaniu nowych sposobów rozumienia siebie i innych w perspektywie skończoności istnienia. Źródłem wiedzy, wartości i sensów odnoszących się do śmierci, stanowiącym zbiór przypisywanych jej znaczeń egzystencjalnych jest szeroko rozumiany przekaz kulturowy. Działania wspierające proces dojrzewania do śmierci dokonują się zatem w horyzoncie treści i wydarzeń związanych z tradycją (teksty²⁵ historyczne będące świadectwem tradycyjnych postaw wobec śmierci) i współczesną praktyką odnoszącą się do śmierci (teksty dotyczące dominujących dziś w naszej kulturze sposobów odnoszenia się do śmierci oraz teksty innych kultur, prezentujące odmienne kulturowo wzorce przeżywania śmierci).

Tak rozumiana edukacja w istocie jest edukacją w dialogu i poprzez dialog – opartą na otwartości i szacunku, pozwalającą odnaleźć własną drogę ku śmierci, konfrontacją rozmaitych sposobów rozumienia śmierci i bycia-ku-niej. Zarazem jest ona edukacją do dialogu, do wrażliwości na obecność ludzi prezentujących odmienny sposób pojmowania śmierci, a także na ludzi już w jakiś sposób doświadczonych przez śmierć – umierających i pozostających w żałobie. Otwartość na doświadczanie realności śmierci innych stwarza szansę na uznanie podstawowej prawdy o czasowości własnej egzystencji i wynikających stąd możliwości, ograniczeń, a także zobowiązań moralnych. Tym samym edukacja ku dojrzałej recepcji fenomenowi śmierci przeciwdziałać może śmierci nieludzkiej, w poczuciu wyobcowania i niezgody na swój los.

Sprzyjając autentyczności istnienia w perspektywie nieuchronności jego kresu, edukacja tanatologiczna przeciwdziała bezrefleksyjnemu przejmowaniu dominujących w kulturze sposobów bycia-ku-śmierci własnej i innych. Będąc zorientowaną egzystencjalnie i hermeneutycznie edukacją humanistyczną, jest ona jednocześnie edukacją krytyczną, przygotowującą do krytycznego obchodzenia się ze wzorami kulturowymi śmierci oraz ujawniającą przesłanki, niekiedy nieuświadomione, pojmowania śmierci. Nie chodzi w niej jedynie o przekaz i interpretację zagadnień związanych ze śmiercią, lecz również, a może przede wszystkim – o kształtowanie

²⁵ Pojęcia „teksty” używam w szerokim znaczeniu – jako wszystko to, co może być materiałem dla rozumienia i interpretacji, z czego można „wyczytać” jakiś sens (słowo, pismo, obraz, zachowanie itd.).

świadomego podejścia jednostki do sposobów własnego bytowania w świecie, zdolności do odnajdywania się w swym człowieczeństwie, zwłaszcza w perspektywie skończoności istnienia.

O egzystencjalnych i hermeneutycznych funkcjach edukacji związanych z rozumieniem egzystencji, uznaniem i dojrzałym radzeniem sobie z nieodłącznie jej towarzyszącymi elementami, takimi jak cierpienie czy śmierć, nie można zapominać zwłaszcza współcześnie, w dobie zanikania mechanizmów socjalizacji i inkulturacji tanatologicznej. W tym miejscu warto podkreślić, że zorientowana egzystencjalnie i hermeneutycznie edukacja tanatologiczna dotyczy kwestii niewymiernych i nie podlegających standaryzacji. Taki charakter ma bowiem z założenia kształtowanie dojrzałego stosunku człowieka do siebie samego i do przemijania.

Podsumowanie – nowy model edukacji tanatologicznej jako przedmiot badań pedagogicznych

W artykule zasygnalizowano potrzebę realizacji nowego modelu edukacji tanatologicznej, rozumianej szeroko, jako budowanie dojrzałego nastawienia wobec fenomenu śmierci. Tymczasem dostępne wyniki badań wskazują, iż temat śmierci zwykle pomijany jest w procesie domowej i szkolnej edukacji²⁶. Rzadkością jest również uwzględnianie treści edukacji ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci w procesie kształcenia pedagogicznego i nauczycielskiego realizowanego w naszym kraju. W efekcie pedagodzy, wychowawcy, nauczyciele nie są i nie czują się przygotowani do prowadzenia z uczniami rozmów na temat śmierci, a więc i do realizacji edukacji tanatologicznej²⁷.

Pomijanie w procesie kształcenia kwestii egzystencjalnie znaczących, takich jak cierpienie czy śmierć, stanowi przejaw degradacji humanistycznego wymiaru współczesnej edukacji. Jest konsekwencją upowszechniania

²⁶ J. Binnebesel, *Death and dying in the perception of teachers*, w: M. Bargel, E. Janigová, E. Jarosz, *Dilemata sociální pedagogiky v postmoderním sviti*, Institut Mezioborových Studií, Brno 2012, s. 510-517; J. Binnebesel, *The experience of living through a death in a school and an academic environment*, w: "Advancens in Palliative Medicine", 2012 vol. 11(1), s. 48-55; S. Czudek-Ślęczka, „Biała lilia, czarna róża...”: poglądy nastolatków na początku XXI wieku, wychowanych w tradycji rzymskokatolickiej i w tradycji luteranńskiej, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2009, s. 168-172; S. Czudek-Ślęczka, *Dlaczego dorośli unikają rozmów o śmierci?*, dz. cyt., s. 500, 503.

²⁷ S. Czudek-Ślęczka, *Przygotowanie nauczycieli do rozmów z uczniami o śmierci – raport z badań*, w: Z. Rudnicki, *Ars moriendi, ars vivendi, ars educandi*, dz. cyt., s. 493; T. Szewczyk, *Śmierć w sylabusie akademickim*, w: Z. Rudnicki, tamże, s. 447.

się we współczesnych społeczeństwach zachodnich postaw polegających na banalizowaniu śmierci i unikaniu doświadczania jej realności. Wydaje się, że ignorowaniu tematu ludzkiej śmiertelności sprzyja również programowa i organizacyjna standaryzacja kształcenia. Związana jest ona z nastawieniem na kształtowanie przede wszystkim wymiernych, poddających się pomiarowi kompetencji, które pozwolą przystosować się do wyzwań zmieniającej się rzeczywistości. Tymczasem, co podkreśla Milerski, „... kształcenie «o ludzkim obliczu» powinno być czymś więcej aniżeli adaptacją do świata”²⁸.

Aby edukacja była w istocie humanistyczną, służyła wspieraniu innych w procesie dorastania do pełni człowieczeństwa, do godnego przeżywania życia na każdym jego etapie, także w perspektywie śmierci, nowy model edukacji tanatologicznej winien stać się przedmiotem pogłębionych badań teoretycznych i empirycznych. Ich wyniki pozwoliłyby na określenie statusu edukacji ku dojrzałej recepcji fenomenu śmierci w procesie edukacji formalnej i nieformalnej, w tym w procesie akademickiego kształcenia pedagogów, wychowawców i nauczycieli.

Bibliografia:

- Ariès Ph., *Człowiek i śmierć*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989.
- Ariès Ph., *Rozważania o historii śmierci*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2007.
- Binnebesel J., *Death and dying in the perception of teachers*, w: M. Bargel, E. Janigová, E. Jarosz, *Dilemata sociální pedagogiky v postmodernim sviti*, Institut Mezioborových Studii, Brno 2012.
- Binnebesel J., *The experience of living through a death in a school and an academic environment*, w: “Advancens in Palliative Medicine”, 2012 vol. 11(1).
- Binnebesel J., *Tanatopedagogika w doświadczeniu wielowymiarowości człowieka i śmierci*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Block B., Stelcer B., Śmierć i żałoba w szkole – implikacje praktyczne, w: J. Binnebesel, A. Janowicz, P. Krakowiak, *Jak rozmawiać z uczniami o końcu życia i wolontariacie hospicyjnym*, Biblioteka Fundacji Hospicyjnej, Gdańsk 2009.
- Czudek-Ślęczka S., „Biała lilia, czarna róża...”: poglądy nastolatków na początku XXI wieku, wychowanych w tradycji rzymskokatolickiej i w tradycji luteranckiej, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2009.

²⁸ B. Milerski, *Kształcenie humanistyczne jako pochwała wieloznaczności świata*, w: „Ruch Pedagogiczny” 2011 z. 5-6, s. 5.

- Czudek-Ślęczka S., *Dlaczego dorośli unikają rozmów z dziećmi o śmierci? Kto powinien je prowadzić?*, w: Z. Rudnicki, *Ars moriendi, ars vivendi, ars educandi*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012.
- Czudek-Ślęczka S., *Przygotowanie nauczycieli do rozmów z uczniami o śmierci – raport z badań*, w: Z. Rudnicki, *Ars moriendi, ars vivendi, ars educandi*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012.
- Grzybowski P. P., *Praktyczne cele i aspekty kształcenia tanatologicznego pedagogów i nauczycieli*, w: J. Binnebesel, A. Janowicz, P. Krakowiak, *Jak rozmawiać z uczniami o końcu życia i wolontariacie hospicyjnym*, Biblioteka Fundacji Hospicyjnej, Gdańsk 2009.
- Kebers C., *Jak mówić o cierpieniu i śmierci*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1994.
- Kielar-Turska M., *Poznawcza reprezentacja śmierci u dzieci i wiedza ich rodziców w tym zakresie – rola rodzinnego dyskursu*, w: H. Wrona-Polańska, *Zdrowie, stres, choroba w wymiarze psychologicznym*, Impuls, Kraków 2008.
- Krüger H.-H., *Wprowadzenie w teorie i metody badawcze nauk o wychowaniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Kuligowski W., Zwierzchowski P., *Pokażę ci, jak się umiera*, w: W. Kuligowski, P. Zwierzchowski, *Śmierć jako norma, śmierć jako skandal*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2004.
- Kübler-Ross E., *Rozmowy o śmierci i umieraniu*, PAX, Warszawa 1979.
- Latawiec A., *Za i przeciw samotności człowieka wobec śmierci*, w: J. Makselon, *Człowiek wobec śmierci. Aspekty psychologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 2005.
- Milerski B., *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011.
- Milerski B., *Kształcenie humanistyczne jako pochwała wieloznaczności świata*, w: „Ruch Pedagogiczny” 2011 z. 5-6.
- Milerski B., *Paradygmat humanistyczny w pedagogice*, w: J. Rutkowiak, D. Kubinowski, M. Nowak, *Edukacja. Moralność. Sfera publiczna*, Oficyna Wydawnicza Verba, Lublin 2007.
- Muszyński M., *Śmierć jako zjawisko uniwersalne*, w: E. Dubos, *Uniwersalne problemy andragogiki i gerontologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.
- Naumiuk A., *O śmierci w procesie wychowania*, w: M. Górecki, *Prawda umierania i tajemnica śmierci*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.

- Szewczyk K., *Lęk, nicość i respirator. Wzorce śmierci w nowożytnej cywilizacji Zachodu*, w: M. Gałuszka, K. Szewczyk, *Umierać bez lęku. Wstęp do bioetyki kulturowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 1996.
- Szewczyk K., *Wychować człowieka mądrego. Zarys etyki nauczycielskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 1998.
- Szewczyk T., Śmierć w sylabusie akademickim, w: Z. Rudnicki, *Ars moriendi, ars vivendi, ars educandi*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012.
- Wysoczańska A., *Spojrzenie dziecka na zagadnienia umierania i śmierci*, w: „Przegląd Psychologiczny” 1990 nr 3.

**Education on the way to mature reception
of the death phenomenon. Humanistic dimension
of thanatological education**

The objective of this article is to describe a new model of the thanatological education in the context of disappearance of cultural and social mechanisms allowing us to prepare for a conscious acceptance of death. On the basis of research, the concept of thanatological education broadly understood as a process of creating the mature attitude to death was presented. Subsequently, an attempt of showing the humanistic fundamentals of the new model of thanatological education was made. This form of education seems to be an important issue of today's research, when the culture stops confronting us with death.